

ضرورت و راه‌کارهای وحدت مسلمانان و تشکیل تمدن نوین اسلامی

حسن مهرنیا^۱

عضو هیأت علمی پردیس فارابی دانشگاه تهران

چکیده

یکی از مهم‌ترین مسائلی که از بدو خلقت انسان مورد توجه انبیاء عظام الهی بوده و از صدر اسلام به بعد نیز نبی مکرم اسلام (ص) و سپس ائمه معصومین علیهم السلام بر آن تأکید داشته‌اند، برادری و برابری، و یکپارچگی و وحدت امت اسلامی و شکوفایی جامعه بوده است. اما به رغم تلاش‌های آن حضرت، متأسفانه پس از رحلت ایشان، جامعه اسلامی به تدریج دچار آشفتگی و افتراق و در برخی موارد، گرفتار درگیری‌ها و نزاع‌های مهلک و خونباری شد. عناصر اولیه تشکیل تمدن نوین اسلامی عبارتند از: مجاهدت دائم همگانی و تلاش و کوشش مسلمانان، امید به فضل الهی و استمداد از او، بیداری اسلامی، لزوم ترسیم هدف بلندمدت، صبر و مقاومت، بهره‌مندی از همه ظرفیت‌های مادی و معنوی، پرهیز از تحجر و ارتجاع، گسترش اخلاق انسانی، نگاه اجتهادی و عالمانه داشتن به عرصه‌های گوناگون دانش بشری، پرهیز از سبک زندگی غربی، و نهایتاً پاسداری از بنیان‌های تاریخ و فرهنگ و زبان خود. در نوشتار حاضر، ضمن آسیب شناسی و تحلیل وضعیت اجتماعی و سیاسی

جوامع اسلامی در طی دهه‌های گذشته و اشاره‌ای اجمالی به اقدامات صورت گرفته در باب وحدت جوامع اسلامی و تقریب مذاهب توسط اندیشمندان، مصلحان و علمای دینی شیعه و سنی، به بیان راه‌کارهای عملی وحدت مسلمانان و تشکیل تمدن نوین اسلامی پرداخته شده است. **کلیدواژه:** وحدت، اتحاد، تمدن اسلامی، بیداری، تقریب مذاهب، قرآن، حدیث.

۱. مقدمه

یکی از مهم‌ترین مباحث و موضوعاتی که از ابتدای پیدایش امت اسلامی مورد تأکید نبی مکرم اسلام (ص) و ائمه معصومین (ع) بوده است، پرهیز از افتراق و دودستگی میان مسلمانان بوده است. این مسئله تا بدانجا مهم بود که در قرآن کریم نیز خداوند متعال ذیل آیات متعددی مسلمانان را از نزاع و افتراق منع می‌کند.^۱ اما متأسفانه بعد از رحلت نبی مکرم اسلام به دلایل سیاسی، قومی و قبیله‌ای، وضعیت جوامع اسلامی به لحاظ افتراق و دوگانگی به جایی رسید که امروزه دشمنان اسلام می‌گویند: «لو كان الاسلام خيراً، ما كان اهله على هذه الحال من الخلل و الاضطراب و البعد عن اسباب القوه ... و أی غربه الاسلام أشد من أن من يدعو إلى الوحده الاسلاميه تكون دعوته غريبه و صوته منكرًا، كأنه يهاجم الاسلام» (به نقل از ابوزهرة، ۲۰۰۵: ۶) و نیز: «ولقد وجدنا أن العصبية العربية، ثم الشعوبية، ثم الانحياز الاقليمي ثم أحياء اللغات القديمه و الملوك الذين أقاموها حرباً بين المسلمين، كانوا من أسباب لفرقه و قد حاولنا أن نعالج هذا» (همان: ۸).

از این رو، به منظور برقراری وحدت میان امت‌های اسلامی و تقریب مذاهب، در سده‌های اخیر تلاش‌های زیادی صورت گرفته است و در نوشتار حاضر بر آنیم تا ضمن اینکه نگاهی گذرا داشته باشیم بر تلاش‌های صورت گرفته توسط پیشگامان این نهضت در سده‌های اخیر، به آسیب شناسی این مسأله و بیان اهمیت، ضرورت و راهکارهای آن بپردازیم.

---

^۱ برای اطلاع بیشتر رک: انفال، آیه ۴۶؛ نساء، آیه ۵۹؛ آل عمران، آیه ۱۵۲؛ طه، آیه ۶۲.

۲. نگاهی گذرا به تلاش‌های صورت گرفته در جهت تقریب مذاهب در دوران معاصر

چنانکه می‌دانیم، یکی از مهم‌ترین شخصیت‌های دینی اهل تسنن که در دهه‌های اخیر نسبت به این مهم همت گمارده است، شیخ محمود شلتوت، مفتی اعظم الازهر بود.^۱ یکی از مهم‌ترین اقدامات او در دوران ریاست دانشگاه الازهر، وارد کردن درسی به نام اصول و اعتقادات شیعی در کنار درس فقه مذاهب اربعه اهل سنت (به صورت فقه مقارن) و سپس صدور فتوای تاریخی وی مبنی بر جواز پیروی از مذهب شیعه امامیه برای اهل تسنن بود. گرچه او زمانی این کار را انجام داد که افرادی چون سید جمال الدین اسدآبادی و شیخ محمد عبده در این راستا اقدامات قابل توجهی انجام داده و زمینه را برای تقریب مذاهب فراهم آورده بودند. همچنین در این سالها شیخ عبدالمجید سلیم^۲ و شیخ مراغی بزرگ تلاش‌های زیادی در این زمینه نمودند. شیخ شلتوت همچنین با آیت الله سید حسین بروجردی^۳، آیت الله حکیم، علامه محمد تقی قمی^۴ و همچنین دیگر علمای حوزه علمیه قم ارتباطات خوبی داشت. با این حال، ارائه درس فقه مقارن در دانشکده الشریعه الازهر را می‌توان از جمله مهم‌ترین اقدامات این شیخ بزرگوار دانست.

البته باید یادآوری نمود که در گذشته مقدمات این فتوای تاریخی تا حد زیادی توسط شیخ عبدالمجید سلام فراهم شده بود؛ اما تفرقه افکنان داخلی در همان ایام با انتشار یکی از آثار اختلافی علمای شیعه (محقق کرکی) با عنوان «الاهوت فی وجوب السب الجب و الطاغوت» و ارسال آن به یکی از

---

۱. وی متولد سال ۱۸۹۳ میلادی (۱۳۱۰-۸۳) در مصر است که در سال ۱۹۵۰ به سرپرستی مباحثات فرهنگی اسلامی دانشگاه الازهر انتخاب شد و بعدها به سمت نایب رئیس این دانشگاه و در سال ۱۹۵۸ به ریاست آن برگزیده شد. او همچنین از مؤسسان دارالتقریب بین المذاهب الاسلامیه بود.

۲. متولد سال ۱۳۰۲ق در مصر، استاد شیخ شلتوت و بنیانگذار دارالتقریب اسلامی.

۳. ایشان معتقد بودند که برای استنباط احکام شرعی می‌توان علاوه بر احادیث کتب شیعه به منابع حدیثی اهل سنت نیز مراجعه کرد. به نقل از خسروی، ۱۳۸۷، ص ۹۰.

۴. وی پس از فراگیری زبان عربی و فرانسوی به مصر رفت و در سال ۱۹۴۷ مرکز فرهنگی «دارالتقریب بین المذاهب الاسلامیه» را در مصر و سپس تهران پایه گذاری کرده و دبیر آن شد؛ مرکزی که ذیل آن مجله‌ای به نام «رساله الاسلام» منتشر می‌شد.

اعضای افراطی و تأثیرگذار دارالتقرب و فضا سازی منفی و فتنه‌گری علیه مذهب شیعه، این کار را به تعویق انداختند (شلتوت، ۱۳۸۵: ۱۷۰). لذا شیخ شلتوت به تبعیت از استاد خود و با صدور این فتوا در دورانی که هنوز جمود و خشک اندیشی مذهبی بر جامعه حاکم بود، توانست تا حد زیادی به تفرقه افکنی‌های مذهبی داخل و خارج پایان داده و مقدمات اتحاد فرق اسلامی و احیاء مجد و عظمت گذشته اسلام را فراهم آورد (همان: ۱۲). او با ارائه روش تفسیر تقریبی و تلاش در راه جمع‌آوری احادیث مشترک، ارائه فقه مقارن، عضویت در دارالتقرب، تعاملات مثبت و ارزنده با علمای شیعه، و در نهایت، با فتوای شجاعانه و تاریخی خود کمک شایانی به وحدت جوامع اسلامی کرد.

این شیخ فرزانه در دیداری که با مرحوم میرزا خلیل کمره‌ای^۱ داشتند، از فضای سانسور شدیدی که در کشورهای عربی بخصوص مصر در زمان استعمار وجود داشت، شکایت نموده و می‌گوید: «در خلال سی سال گذشته به رغم درخواست‌های من از عراق و ایران هیچ کتابی از فقه امامیه به دستم نرسید تا این اواخر؛ یعنی فتح کانال سوئز که کتاب‌هایی از ایران به دستم رسید و با مطالعه آن حجت بر من تمام شد» (همان: ۱۷۳). همچنین ایشان در ملاقات با شیخ جواد مغنیه می‌گویند: «خدا می‌داند که در این فتوا هیچ انگیزه سیاسی و اجتماعی در نظرم نبوده است. من وقتی در مقام استنباط احکام فقهی، بعضی از دلایل فقه شیعه را مورد دقت قرار دادم، مشاهده کردم که دلایل این فقه از قوت و متانت و ظرافت خاصی برخوردار است» (همان: ۱۷۳).

اما این فقط بزرگان اهل سنت نبودند که در طول دهه‌های گذشته مدافع اندیشه تقریب مذاهب و وحدت اسلامی بودند؛ بلکه علمای شیعی نیز در این زمینه تلاش‌های فراوانی انجام دادند. برای نمونه، بزرگان شیعی همچون شیخ مفید، شیخ طوسی و سید مرتضی، در قرون چهارم و پنجم هجری و نیز شخصیت‌های دینی و انقلابی چون سید جمال، محمد حسین کاشف الغطاء، سید

---

۱. (۱۲۷۷-۱۳۶۳)، نویسنده، محقق و فیلسوف معاصر ایرانی که بیشتر به سبب تلاش در جهت اتحاد مذاهب اسلامی شناخته می‌شود.

حسن مهرنیا (۲۷)

عبدالحسین شرف الدین عاملی،^۱ آیت الله بروجردی و شهید صدر در دهه‌های اخیر و مرحوم امام و مقام معظم رهبری در روزگار معاصر نسبت به این امر مهم همت گمارده و تلاش‌های شایان توجهی کرده‌اند. برای نمونه امام خمینی حجاج شیعه را به شرکت در نمازهای جمعه و جماعت اهل تسنن در مکه و مدینه سفارش نموده و بر تشکیل جلسات دارالتقرب و عضویت در آن اصرار داشتند (وطن دوست، ۱۳۸۸: ۶۴).

همچنین مرحوم علامه امینی، کتاب *الغدير* را مایه وحدت و اتحاد و دفع سوء تفاهات در میان مسلمانان می‌دانست و معتقد بود که با این کتاب، اهل تسنن بهتر می‌توانند شیعه را بشناسند (مقدمه جلد ۵ و ۸). نیز علامه جعفری در شرح نهج البلاغه می‌گوید: «... البته اختلاف در نظر هیچ اشکالی ندارد و بلکه نشانه رقابت سازنده و اندیشه پویا است. این اختلاف در درون خود فرق اسلامی هم هست. اما آنها در اصول با هم اشتراک دارند. این روایت از نبی مکرم اسلامی که می‌فرماید «اختلاف امتی رحمه»^۲ به همین اختلاف معقول اشاره دارد» (جعفری، ج ۲۲: ۱۹-۲۹).

افزون براین، ملاعلی قوشچی، که از علمای اهل سنت است، بر کتاب *تجريد الاعتقاد* خواجه نصیر الدین طوسی که از بزرگترین علمای شیعه بود، شرحی عالمانه می‌نگارد و از این کار خود اظهار خرسندی فراوانی می‌کند. کما اینکه ملامحسن فیض کاشانی در *شرح احیاء علوم الدین غزالی* - که از علمای مشهور اهل سنت است - کتاب *المحجج البیضاء* را می‌نویسد. نیز رشید رضا در *مجله المنار* در مقاله «بحث فی المؤتمر الاسلامی» در این زمینه می‌گوید: «اول صوت سمعنا فی هذا العصر

رتال جامع علوم انسانی

۱. وی تنها راه پیشرفت جوامع اسلامی را وحدت و اتحاد میان تمامی مسلمانان می‌دانست و در این زمینه تلاش‌های شایان توجهی نمود. «لاتتسق امور العمران و لا تستتب أسباب الارتقاء و لاتنبث روح المدینه و لاتبزغ شمس الدعاه من أبراج السعاده و لانرفع عن اعتناقنا نیر العبودیه بید الحریه إلا باتفاق الكلمه و اجتماع الأفتده و ترادف القلوب و اتحاد الغرائم و الاجتماع علی النهضه بنوامیس الأمه...». جهت مزید اطلاع ر. ک: علامه سید عبدالحسین شرف الدین عاملی، «*الفصول المهمه فی تألیف الامه*»، تحقیق عبدالجبار شراره، تهران، اداره النشر و المطبوعات، ۱۴۲۳، ص ۹.

۲. ر. ک: *سفینه البحار*، محدث قمی، جلد ۲، ص ۴۲.

یدعوا المسلمین إلى التعارف و الاتحاد و التعاون فی الرأی و السعی علی تدارک ما حل بالمسلمین من الزرایا الاجتماعیه ... هو صوت الحکیمین جمال الدین و الشیخ محمد عبده رحمهما الله تعالی^۱». همچنین شیخ ابوالحسن علی ابن اسماعیل اشعری در کتاب «مقالات الاسلامیین» و «اختلاف المصلین»، اختلاف مذاهب شیعه، معتزله، اشاعره و حنبلی را در موارد جزئی و اندک می‌داند و معتقد است که اگر مذاهب شیعه و سنی هر یک به ده‌ها مذهب تقسیم شده‌اند، خللی به اصل دین اسلام وارد نشده و دین واحد است. به نظر ایشان، همان‌طور که *المیزان* در کشورهای عربی بارها تجدید چاپ شده، تفسیر سید قطب نیز در ایران به فارسی برگردانده شده است. بنابراین، چنانکه اشاره شد در طول دهه‌های گذشته تلاش‌های زیادی در زمینه وحدت جوامع اسلامی به عمل آمده است. با وجود این، متأسفانه جوامع اسلامی روز به روز فاصله بیشتری از هم گرفته و بر طبل جدایی کوبیده‌اند. تا بدانجا که در طی یک دهه گذشته به دلایل داخلی و خارجی عدیده، این جدایی و افتراق به دشمنی، ستیز و نزاع‌های قومی و قبیله‌ای دهشتناک و خونباری انجامیده است. از این رو در ادامه بحث به آسیب شناسی دلایل این نزاعها و خصومت‌ها و بیان راهکارهای عملی رفع آن و وحدت جوامع اسلامی خواهیم پرداخت.

۳. راهکارهای نظری و عملی جانمایی وحدت اسلامی

چنانکه اشاره شد، مسئله «وحدت اسلامی و تقریب مذاهب» یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های علمای بزرگ شیعی و سنی در طول تاریخ و بخصوص در طول دهه‌های اخیر بوده است. اما باید دید که این افراد برای تقریب مذاهب چه طرح و تدبیری اندیشیده‌اند و نقاط قوت و ضعف این طرح‌ها چه بوده است. به بیان دیگر، راهکارهای عملی جانمایی وحدت اسلامی چیست و چگونه می‌توان به این مهم نائل شد؟

---

۱. واثقی، صدر، سید جمال الدین حسینی پایه گذار نهضت‌های اسلامی، تهران، شرکت سهامی انتشارات، ۱۳۸۴، ص ۱۱۲. به نقل از مجله المنار، جزء ۲، ص ۱۳۱.

حسن مهرنیا (۲۹)

به اعتقاد طلایه‌داران وحدت اسلامی، توافق و تفاهم حول محورهای فکری و عقیدتی مشترک، می‌تواند زمینه‌ساز تحقق این امید و آرزوی دیرین باشد. برای نمونه، مقولهٔ ایمان، خدا و پیامبر، قرآن و سنت، دوستی اهل بیت، قبلهٔ واحد، حج، اجتهاد، جمع‌گرایی در عبادات، زبان واحد (عربی)، دشمن مشترک، و نظایر آن؛ مقولات اساسی و بنیادینی هستند که می‌تواند انگیزهٔ مناسبی برای اتحاد مسلمانان فراهم آورند.^۱ همچنین جهت‌دهی به شعائر اسلامی، همدلی، شناخت متقابل، گفتگوی مثبت، تسامح در کثرت‌گرایی، نقد به دور از توهین، پرهیز از شایعه‌پراکنی و نفاق و قهر و جدایی و ناسازگویی به یکدیگر، گرایش به حق‌گرایی و دوری از بغض و عناد و غلو و زیاده‌روی، خروج از شعار به سمت واقعیت و اتحاد عملی، از دیگر عوامل تأثیرگذار بر اتحاد جوامع اسلامی و در نهایت، تشکیل تمدن نوین اسلامی خواهد بود. افزون بر اینها، می‌توان با شرکت در آیین‌های دینی و اعمال مشترک نظیر نماز جمعه و جماعت؛ و در سطح بین‌المللی شرکت در فریضهٔ حج، موجبات وحدت اسلامی را فراهم آورد. زیرا در این اجتماعات حس برادری و همکاری افراد تقویت می‌شود و مسلمانان با وضعیت جهان نیز آشنا می‌شوند.

ما نیز می‌دانیم که مسلمانان در اعمال اجتماعی چون تشکیل خانواده، ازدواج و طلاق، داد و ستد، مرگ و دفن، یگانه و واحد و دارای جهان بینی، فرهنگ و تمدن مشترک هستند. بنابراین، توجه به این عوامل وحدت‌آفرین در میان امت اسلامی، مهم‌ترین عامل شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی است. اما نکتهٔ دیگری که در باب وحدت جوامع اسلامی شایان توجه است، این مطلب است که مراد این اندیشمندان و عالمان از وحدت چیست و چه نوع وحدتی مد نظر آنان بوده است؟

---

^۱ در حدیثی از امام صادق (ع) نقل شده است که ایشان در بیان معنای اسلام فرموده‌اند: «الْإِسْلَامُ هُوَ الظَّاهِرُ الَّذِي عَلَيْهِ النَّاسُ شَهَادَةٌ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ وَ إِقَامُ الصَّلَاةِ وَ إِيْتَاءُ الزَّكَاةِ وَ حَجُّ الْبَيْتِ وَ صِيَامُ شَهْرِ رَمَضَانَ فَهَذَا الْإِسْلَامُ» (اصول کافی، ج ۲، ص ۲۵).

۴. اقسام وحدت

وقتی از وحدت امت اسلامی سخن به میان می‌آید، ناخودآگاه این پرسش مطرح می‌شود که چه نوع وحدتی مراد است. زیرا وحدت در اینجا می‌تواند به معانی مختلفی به کار برده شود و پر واضح است که همه این افراد معنای واحدی را اراده نمی‌کنند. برای نمونه، باید دید که آیا مراد آنان از برقراری وحدت، «وحدت مطلق» است به معنای اتفاق نظر در همه عقاید و معارف و احکام اسلامی (همه اصول و فروع)، چیزی که عملاً غیرممکن است؛ و یا اینکه منظور آنان نوعی «وحدت مصلحتی، عارضی و تاکتیکی» است که به هنگام بروز عوامل تخریب کننده بیرونی و جبری، پیشنهاد می‌شود. البته قسم دیگری از وحدت نیز وجود دارد که اصطلاحاً «وحدت معقول و حقیقی» نامیده می‌شود؛ همان چیزی که در این نوشتار منظور نظر ما است و ما بر اساس اصول مشترک دین اسلام، شرعاً و عقلاً ملزم به انجام آن هستیم. با این حال، باید خاطرنشان ساخت که در کنار این نوع تقسیم بندی از وحدت، بعضاً از اقسام دیگری از وحدت تحت عناوین وحدت عقیدتی، تمدنی، زبانی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و نظامی سخن به میان آمده است.

حال نکته قابل توجه در اینجا این است که آیا مراد این مصلحان و اندیشمندان از «وحدت اسلامی» همان چیزی است که مثلاً صحابه پیامبر می‌گفتند؛ مبنی بر تشکیل خلافت بزرگ اسلامی و حکومت یک والی یا امام اعظم؟ واضح است که با توجه به وضعیت امروز جهان اسلام و گستردگی جغرافیایی و تنوع فرهنگی آن، چنین چیزی به سادگی امکان پذیر نیست. بلکه مراد این است که با توجه به تهدیدات روز افزونی که در قرن اخیر علیه اسلام مطرح شده و اساساً ریشه کنی شجره طیبه اسلام را در کانون توجه خود قرار داده است؛ مسلمانان و آزادگان عالم باید تلاش کنند تا متناسب با عصر و زمانه فعلی و بویژه در شرایط موجود، وحدت، همدلی و همگرایی دینی را در کانون توجهات خود قرار داده و از تفرقه افکنی و منازعه علیه یکدیگر اکیداً اجتناب نمایند. مسلمانان عالم باید تلاش کنند به رغم اختلافات جزئی عقیدتی، فرهنگی، جغرافیایی، تاریخی، تمدنی و زبانی؛ یک امت واحده

^۱ به نقل از محمد علی خسروی، آرمانشهر وحدت، مؤسسه چاپ و نشر عروج، ۱۳۸۷، ص ۲۴.

حسن مهرنیا (۳۱)

باشند و حول کلمه توحید گردهم آیند. از این رو در این نوشتار سخن بر سر وحدت دولت‌ها نیست؛ بلکه وحدت عقیدتی و دینی امت اسلامی منظور ماست که به هیچ روی نیازمند تشکیل خلافت واحد اسلامی نمی‌باشد و می‌توان ضمن حفظ اختلافات جزئی، در اصول و مبانی فکری مشترک، گرد هم آمده و به وحدت کلمه رسید. از این رو، مراد از اتحاد طائفی و مذهبی، اندماج مذاهب اسلامی تحت مذهب واحد نیست؛ زیرا انجام چنین کاری، گرچه محال وقوعی نیست، اما در شرایط فعلی که متأسفانه جمود فکری و تعصبات مذهبی و جزم اندیشی دینی بر جوامع اسلامی حاکم است، به سادگی امکانپذیر نیست و مقدمات خاصی را طلب می‌کند.

همچنین باید به خاطر داشت که سخن گفتن از امت واحده اسلامی به معنای وحدت و اجتماع ابدان نیست؛ بلکه منظور و مراد ما اجتماع اقوام در ذیل یک دین واحد است و اساساً «دین» می‌تواند جامع میان آنها باشد. چرا که مذاهب اسلامی، چنانکه اشاره شد، افزون بر اشتراک در پرستش خدای واحد، پیروی از پیامبر و کتاب واحد، در بخش عبادات، همچون قبله و نماز، روزه، حج و زکات، صدقه، نذر و کفاره؛ و همچنین در حدود و دیات، و نیز معاملات و داد و ستد و احکام خانواده نظیر ازدواج و طلاق، مرگ و دفن و نظایر آن که از امهات و ارکان اندیشه دینی است، با هم اشتراک دارند (ابوزهرة، ۲۰۰۸: ۲۵۲).

مسئله مهم دیگر که تحقق آن نیازمند توجه جدی دولتهای اسلامی است، «وحدت تمدنی» است. زیرا این وحدت می‌تواند تضمین کننده وحدت فکری جوامع اسلامی باشد. از این رو باید تلاش کنیم برای دستیابی به این منظور به درستی به احکام و فرامین دینی خود (قرآن و سنت) عمل کنیم و میان اندیشه و عمل پیوندی ناگسستنی ایجاد کنیم. چرا که نفاق و دودستگی، آفت وحدت و مانع تمدن سازی است. وحدتی که آیت الله بروجردی و شیخ محمود شلتوت، دیگران را بدان دعوت کرده‌اند؛ همین وحدت معقول تمدنی و تشکیل امت واحده است که با وسعت نظر و بصیرت و پرهیز از تعصبات و پیش‌داوری‌ها محقق خواهد شد. نه وحدت مصلحتی که معلول عوامل جبری خارج از دین است؛ یا وحدت مطلق، که عملاً امکانپذیر نخواهد بود. اما برقراری وحدت حقیقی و معقول همیشه و در طول تاریخ با چالش‌ها و موانعی همراه بوده است. برای نمونه، تجزیه دولت‌ها، مشابه سازی دینی، فرقه‌تراشی و مکتب‌سازی، تقویت اقلیت‌های دینی، تحریک قومیت پرستی، روشنفکری

وارداتی و نظایر آن، همیشه از آفات واقعی این نوع وحدت بوده‌اند. مضاف بر این که عواملی چون انحراف عقیدتی، برداشت‌های یکسویه از دین، تحجرگرایی و مطلق‌انگاری، نژادپرستی، جهل و ناآگاهی، پیمان شکنی، شایعه پراکنی، نفاق، قهر و جدایی نیز همواره مزید بر مشکلات بوده‌اند.

۵. راه کارهای عملی وحدت معقول امت اسلامی و تشکیل تمدن نوین

با بررسی و تحلیل آراء و نظرات آن دسته از اندیشمندان و علمای مسلمان که پیوسته به دنبال تحقق وحدت معقول در میان امت اسلامی بوده‌اند، می‌توان ضمن شناسایی راهکارهای نظری آن، به لحاظ عملی نیز به طرح‌واره‌های خوبی دست یافت و با الگو گرفتن از آنها نسبت به انجام این مهم اقدام نمود. ذیلاً به برخی از این موارد اشاره خواهد شد:

۵.۱. جمع آوری تراث عظیم تمدنی اسلام

در طول قرون گذشته، در همه سرزمین‌های اسلامی و در نزد همه فرق دینی اسلام، یکی از مهم ترین مقدمات تشکیل تمدن نوین اسلامی، جمع‌آوری تراث عظیم تمدنی اسلام بوده است. زیرا ما می‌دانیم که سرزمین‌های اسلامی متعلق به جهان اسلام است و از سوی دیگر، افتراق آثار تمدنی جوامع اسلامی از هم و بی‌اطلاعی مسلمانان از این تراث عظیم، موجب از بین رفتن غرور ملی و مذهبی مسلمانان شده و روحیه خودباوری و اعتماد به نفس را در آنان سرکوب می‌کند و موجبات عقب ماندگی جوامع اسلامی را فراهم می‌آورد.

۵.۲. تغییر در شیوه‌های آموزشی و منابع درسی مسلمانان در مدارس و دانشگاهها؛

از دیگر شیوه‌های ایجاد تمدن نوین اسلامی، تغییر در روش‌های آموزشی و منابع درسی مسلمانان در مدارس و دانشگاه‌ها است. افزون بر اینکه پیش‌فرض چنین تمدن‌سازی این است که همه این ذخایر و ثروت‌های عظیم انسانی و طبیعی به جهان اسلام تعلق دارد و روا نیست که مسلمانان از این ثروتها و داشته‌های غنی خود که با رشادتها و پایمردی‌های مسلمانان و در پرتو دین مبین اسلام به دست آمده است، غافل یا بی‌اطلاع باشد. چرا که بی‌اطلاعی از این ذخایر، بی‌هویتی و احساس عدم

حسن مهرنیا (۳۳)

تعلق به گذشته را در پی دارد. «باید در مدارس و دانشگاه‌های اسلامی تاریخ و جغرافیای طبیعی و اقتصادی اسلام به طالبان علم و معرفت تعلیم داده شود تا بر داشته‌های خود بیالند و بر نداشته‌های خود نیز چاره‌ای بیندیشند. گرچه در کنار این تعلیمات می‌توان بحث‌ها و مناظرات علمی دوستانه در میان علما و دانشمندان مسلمان درگیرد و موجبات ارتقاء سطح دانش و آگاهی آنان و همین‌طور رفع اختلافات عقیدتی را فراهم آورد (ابوزهره، ۲۰۰۸، ۲۸۰)».

افزون بر این، تنظیم و به کارگیری یک تقویم اسلامی واحد لازم و ضروری است تا مسلمانان در این زمینه بی‌نیاز از بیگانگان باشند. استفاده از صنعت تورسیم و گردشگری، راه اندازی چیزی شبیه به ویزای شگن در جوامع اسلامی به منظور تسهیل در رفت و آمد مسلمانان به بلاد یکدیگر، از دیگر اقدامات تأمینی برای معارفه و آشنایی مسلمانان با فرهنگ و تمدن همدیگر است. همچنین موسم حج و حضور همزمان میلیون‌ها زائر مسلمان در میعادگاه عاشقان و حریم امن الهی می‌تواند بهترین زمان و مغتنم‌ترین فرصت برای این آشنایی و تعارف و اتحاد دینی باشد. به تعبیر ابوزهره: «انظروا کیف ابوحنیفه یلتقی بالامام محمد الباقر و ابنه الامام جعفر الصادق و يأخذ عنهما و هو یحجّ الی بیت الله الحرام (همان: ۲۸۲)».

۵.۳. آگاهی بخشی به جامعه با راه اندازی نشریات، مطبوعات، سایت‌ها و شبکه‌های ماهواره‌ای مختلف

چنانکه برای نمونه سید جمال در افغانستان به کمک امیر شیر علی خان در سال ۱۲۹۰ نشریه شمس النهار را تأسیس کرد. همچنین انتشار نشریه معلم شفیق در هندوستان با همکاری محب حسین؛ تأسیس روزنامه جبل المتین؛ تأسیس روزنامه ضیاء الخاقین در لندن (به سال ۱۳۰۹ ق) به زبان عربی و انگلیسی. و نیز انتشار روزنامه‌های متعدد در مصر و سپس روزنامه عروه الوثقی در اروپا.

۵.۴. همبستگی و ارتباط عالمان دینی و متفکران اسلامی

در جهت سازماندهی درجات علمی و وظایف عالمان؛ ایجاد مرکزیت دینی و گفتمانی؛ ایجاد تشکیلاتی نظیر جمعیت سری عروه؛ تقویت دارالتقربها و تشویق و حمایت مالی آنان به منظور

برپایی نشست‌های علمی دوستانه و صمیمی، از دیگر اقدامات عملی مناسب در جهت وحدت بخشی جوامع اسلامی است.

۵.۵. شناسایی عوامل درونی و بیرونی تفرقه

شناسایی عوامل درونی و بیرونی تفرقه و مراقبت و ممانعت از ورود آنان به صفوف مسلمین و سپس تفرقه پراکنی، از دیگر عوامل تأثیرگذار در تشکیل تمدن نوین اسلامی است. به بیان دیگر، مسلمانان به منظور ایجاد تمدن نوین اسلامی باید پیوسته به عوامل تفرقه آفرین درونی مثل متحجران، ظاهرگرایان، غرب‌زدگان، علمای درباری، تعصبات نابجا و رذایل اخلاقی؛ و همچنین عوامل بیرونی نظیر حیل‌ها و دسیسه‌های دشمنان، که بعضاً در قالب خیرخواهی و نصیحت و ابراز دوستی و محبت ارائه می‌شود، توجه تام و تمام داشته باشند. «إننا نقول مع الأسف الشديد أن الخلاف الطائفي يشبه أن يكون نزع عنصریه و إن الذین یریدون الکید للمسلمین یتخذون من ذلك منفذاً ینفذون منه إلى صفوفهم، لیقطعوا الوحده الاسلامیه فیجب أن نسدَّ الطريق أمامهم» (ابوزهره، ۲۰۰۸: ۲۷۶). و یا به تعبیر ایشان: «أن الأروبيين و الأمريكان حولوا مساجد المسلمین إلى كنائس و مأذنهم إلى اجراس» (همان: ۲۸۱).

۵.۶. احیاء زبان عربی در بلاد اسلامی

اگرچه ممکن است احیاء زبان عربی در بلاد اسلامی برای همه دولت‌ها امکانپذیر نباشد، اما می‌تواند به وحدت جوامع اسلامی مدد رساند. کشورهای مسلمان غیر عرب می‌توانند از زبان عربی راه، که زبان قرآن است، به عنوان زبان دوم کشور خود استفاده کنند؛ به گونه‌ای که در تعاملات فکری و فرهنگی یا اقتصادی و نظامی و نظایر آن مشکلی در تفهیم و تفاهم نداشته و نیازی به مترجم نداشته باشند. البته این سخن با یادگیری سایر زبانها به خصوص زبان انگلیسی منافاتی ندارد. اگر قرار است در میان مسلمانان جهان صنعت توریسم اسلامی شکل گرفته، رفت و آمدها آسان، و تبادلات علمی و فرهنگی و نظایر آن استمرار یابد، پس چاره‌ای جز این نیست که زبان مشترکی میان آنها وجود داشته

باشد که همگی بتوانند بدان زبان تکلم کنند. زبان عربی افزون بر این که زبان تفاهم و تبادل و زبان سنت است، زبان مشترکی است که همگان بدان زبان به عبادت می پردازند.^۱

۵.۷. ترجمه علوم و دانش های مختلف به زبان عربی

ترجمه علوم و دانش های مختلف به زبان عربی، کاری است که از دوران ایران باستان و عصر ساسانی و بخصوص در دهه های آغازین شکل گیری اسلام و خلافت عباسی^۲ آغاز شده بود. همچنین اقدام مجدد در جهت تأسیس دارالترجمه و بیت الحکمه ها می تواند در برگردان تراث عظیم فرهنگی و تمدنی اسلام به زبان واحد، و همچنین آثار سایر ملل و فرهنگ ها به زبان عربی مثمر ثمر واقع شده و در رشد و تعالی علمی و فرهنگی مسلمانان نقش مثبتی را ایفا کند.

۵.۸. تشکیل اجتماعات بزرگ اسلامی و نشست های نقد و مناظره علمی،

از دیگر راه های ایجاد تمدن نوین اسلامی، تشکیل اجتماعات بزرگ اسلامی و نشست های نقد و مناظره علمی است. البته به منظور جلوگیری از ایجاد حساسیت های احتمالی و پرهیز از شائبه دولتی و جهت دار بودن این نشست ها، بهتر آن است که اداره کنندگان این مجامع، دولت ها نباشند و این نشست ها از طریق ارگانها و سازمان های غیردولتی و یا مجامع علمی و دانشگاهی برگزار گردد. چنانچه بتوان در این نشست ها و مجامع، که در آن همه از جایگاه برابر برخوردارند و از پیش تعیین نشده است که موضوع یا ایده و تفکری خاص به حضار دیکته شود، از همه ادیان جهان و دست کم از همه

---

۱. چنانکه ابن سینا، فارابی، ابن رشد، ابن طفیل و دیگران زبان عربی را زبان علم قرار دادند و آثار حکمای یونانی نظیر افلاطون و ارسطو را به عربی برگرداندند.

۲. یعنی تقریباً در سالهای ۱۳۶ تا ۱۹۳ و مقارن با آغاز حکومت منصور تا پایان دوره هارون الرشید. در این دوره بغداد که به جای دمشق مرکز جهان اسلام گردید، با تأسیس دارالحکمه کانون گرد آمدن دانشمندان و دانش پژوهان و مترجمان بنامی (چون نوبخت منجم، عبدالله ابن مقفع، جورجیس بن بختشیوع، ابواسحاق ابراهیم بن حبیب فرازی، یوحنا بن ماسویه نصرانی، علان شعوبی) شد. در کنار این منجمان و مترجمان ایرانی، سریانی و قبطی، دانشمندی از هند نیز حضور داشتند که به ترجمه آثار هندی و سانسکریت به عربی پرداختند.

فرق دینی مسلمانان دعوت به عمل آورد تا صادقانه و بی‌طرفانه مسائلی را که محل اختلاف و نزاع است، مورد بررسی و واکاوی قرار دهند. امید آن می‌رود که تقریب میان مذاهب و وحدت و همدلی فراهم گردد. در این نشست‌ها باید با الهام از این حدیث گرانقدر معصومین (ع) که می‌فرماید «کونوا دعاه الناس بغير ألسنتکم»، این امکان فراهم شود تا افراد بتوانند آزادانه ولو دیدگاه‌های نادرست و تعصب آمیز خویش را بیان کنند و کسی متعرض آنان نشود. نباید برای شرکت افراد در این مجامع محدودیت قائل شده یا گزینشی عمل کرد که فرجام چنین نشست‌هایی از همان ابتدا معلوم خواهد بود. در این نشست‌ها بهتر است مسئولین و برگزار کنندگان همایش بیشتر شنونده باشند تا سخنران و به جای سخنرانی‌های طولانی و خسته کننده افراد مسئول، بگذاریم میهمانان و مدعوین همایش به ارائه آزادانه دیدگاه‌های خود بپردازند.

البته به منظور ثمربخش بودن این همایش‌ها و تبادلات علمی، باید در پایان این نشست‌ها مراکزی در هر یک از کشورهای اسلامی تأسیس شود که ضمن بهره‌گیری از صندوق مالی غیر دولتی مشخص و پیروی از سازوکارهای اداری واحد، پیگیری مصوبات این نشست و نتایج آن را که قائلتاً نباید به گروه و جماعت خاصی تعلق داشته باشد، از اهم فعالیت‌های خود بدانند.

۵.۹. ایجاد وحدت اقتصادی و ائتلاف سیاسی و نظامی

از دیگر اقداماتی است که جوامع مسلمان باید در آن راستا همکاری و مشارکت جدی داشته باشند، ایجاد وحدت اقتصادی و ائتلاف سیاسی و نظامی است. دولت‌های مسلمان چنانچه واقعاً به دنبال وحدت و اتحاد دینی هستند، باید در عرصه عمل نیز چنین اتحادی را دنبال نموده و راه کارهای عملی آن را نیز جستجو نمایند. یکی از راه کارهای عملی اتحاد، پیروی از یک نظام اقتصادی واحدی است که پشتوانه جدی قدرت و اقتدار مسلمانان در سایر زمینه هاست. چرا که اغلب نزاع‌ها و درگیری‌های عالم به دلیل محدودیت منابع، ناتوانی در عرصه تولید و توزیع، و وجود نظام طبقاتی است. چنانچه ملت‌های مسلمان به اموال یکدیگر طمع نموده و به غارت و چپاول یکدیگر بپردازند، در آن صورت چگونه می‌توان انتظار داشت که در مقابل بیگانگان ایستادگی نموده و یا مورد تعرض آنان قرار نگیرند. در حالی که بزرگترین ذخایر نفت و گاز و انرژی دنیا در خاورمیانه و در حوزه و قلمرو

کشورهای اسلامی قرار دارد، چرا باید تا این حد وابستهٔ غرب بود. این در حالی است که هم سرمایه‌های انسانی لازم برای پیشرفت علمی، توسعه و استخراج این ذخائر در اختیار آنان هست و هم توان مالی لازم برای این کار وجود دارد. بر ماست که بازار تولید، مصرف، توزیع و صادرات را خود به دست گرفته و اجازه ندهیم بیگانگان ذخایر و ثروت‌های ما را به یغما برده و به جای ما تصمیم بگیرند. افزون بر اینها، رعایت قوانین اسلامی در خصوص معاملات و به طور کلی اقتصاد کلان اسلامی، یعنی قوانینی نظیر احتکار، ربا، قرض، هبه و نظایر آن، مانع از این خواهد شد که تجار و بازرگانان در جوامع اسلامی صرفاً به سود و منفعت خود بیندیشند. یا با احیای زمین‌های موات و حذف گمرکات برای مسلمانان می‌توان اقتصاد پایدار و مطمئنی را برای آنان ایجاد نمود.

۵.۱۰. همچنین هجرت به بلاد اسلامی برای کسب علم و دانش

هجرت به بلاد اسلامی برای کسب علم و دانش، بجای سفر به کشورهای بیگانه، و استفاده از توان علمی یکدیگر و ارائه بورس‌های تحقیقاتی و پژوهشی برای دانشمندان مسلمان می‌تواند راه دیگری برای ایجاد چنین تمدن عظیمی باشد. اما افزون بر لزوم توجه جدی به این عوامل و مؤلفه‌های عملی، توجه به راهکارهای نظری وحدت بخش جوامع اسلامی نیز ضرورت دارد و نباید از آن غفلت نمود. در ادامه، به برخی از این موارد اشاره خواهیم کرد.

۶. اسباب و عوامل افتراق امت اسلامی

در باب تاریخ پیدایش افتراق و اختلاف میان مسلمانان و پیدایش شعب اسلامی در میان اهل تسنن و شیعیان اختلاف نظر وجود دارد. برای نمونه شرف الدین عاملی، از فقهای شیعه علت این اختلافات را تکفیر و تحقیر و تزویر، اعراض اهل سنت از مذهب ائمه معصومین و بی‌توجهی به فرمایشات آنان در باب اصول و فروع دین می‌داند. تا جایی که او معتقد است بخاری در صحیح خود هیچ روایتی را از اهل بیت نبوی یا کسانی چون زید/ابن علی، و یحیی بن زید یا نفس زکیه (محمد ابن عبدالله) نقل

نکرده است (عاملی، ۱۴۲۳: ۲۴۹)^۱. از سوی دیگر، محمد ابوزهره در کتاب *الوحده الاسلامیه*، عصبیت عربی و موضوع عرب و موالی در زمان امویان؛ و نیز تفرقه و جدایی میان شیعه و خوارج (پس از جنگ صفین) را از آفات وحدت امت اسلامی به شمار آورده است. به نظر وی، شیعیان قدیمی‌ترین فرقه اسلامی هستند که در پایان خلافت عثمان روی کار آمدند،^۲ گرچه آنها فرقه واحدی نیستند و به شعب گوناگونی تقسیم شدند: «الشیعه لیسوا علی رأی واحد بعد اتفاهم علی المبادی السابقه، بل منهم الغالون فی تقدیر علی و بنیه، و روی عنهم أنّهم یکفرون الشیخین أبابکر و عمر، و منهم المعتدلون المقتصدون» (ابوزهره، ۲۰۰۸: ۷۲-۱۶۳). او معتقد است که، انشقاق میان امت اسلامی اساساً از زمان مرگ خلیفه سوم به بعد آغاز شد: «لقد کانت بعد موت عثمان فئتان، احدهما عادل و الأخری باغیه و نازعت الباغیه صاحب الحق، واقتتل الطائفتان» (همان: ۱۳۸).

البته در باب علت پیدایش اختلافات میان مسلمانان دلایل دیگری نیز ذکر شده است که ربطی به شیعه و سنی ندارد؛ از جمله پیاده نکردن همه دستورات الهی و انتخاب برخی و وانهادن برخی دیگر. همچنین آمیختگی دین با اشخاص و تفسیرهای اشخاص از دین و آیات قرآن، مزید بر این مشکلات بوده است (رک: یعقوب، ۲۰۰: ۱۳۸۴).

۷. جایگاه وحدت در قرآن و سنت

چنانچه در آغاز این نوشتار نیز اشاره شد، مسئله وحدت مسلمانان یکی از مهم‌ترین مباحثی است که در قرآن کریم در آیات متعددی مورد توجه و تأکید قرار گرفته است و خداوند همه انسانها را امت واحد و از نفس واحد می‌داند: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا

^۱ جهت مزید اطلاع رک: مقدمه ابن خلدون، ص ۴۴۶ در مورد بی توجهی اهل سنت به اهل بیت پیامبر.

^۲ البته دیدگاه ایشان در باب تاریخ پیدایش مذهب شیعه ناصواب است و پیدایش این مذهب به سند شیعه و سنی به زمان حیات خود پیامبر اکرم (ص) باز می‌گردد. زیرا اولین بار پیامبر اکرم (ص) پیروان حضرت علی علیه‌السلام را تا قیام قیامت شیعه خطاب نمودند. ر. ک: حافظ ابونعیم اصفهانی احمد بن عبدالله، از محدثین و فقهای به نام اهل سنت در کتاب «حلیة الاولیاء» در تفسیر آیه ۷-۸ سوره بینه و در تعین مصداق «خیر البریه».

زَوْجَهَا» (زمر/۶). یا برای نمونه، در آیات قرآن مشاهده می‌کنیم که مؤمنین را به عدم متابعت و پیروی از شعارهای تفرقه افکنانه کافران دعوت نموده و انذار می‌دهد: «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ» (آل عمران/۱۰۵) و یا «وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا» (آل عمران/۱۰۳). و یا در سوره انفال می‌فرماید: «وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ» (انفال/۴۶). همچنین «أَنَّ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» (انعام/۱۵۳). البته در این زمینه آیات فراوانی در قرآن وجود دارد که در این مقال نمی‌توان به آنها پرداخت.^۱

افزون بر این آیات، احادیث فراوانی نیز در این زمینه وجود دارد که از نبی مکرم اسلام (ص) و ائمه معصومین (ع) نقل شده است و جملگی مسلمانان را به وحدت کلمه حول محور واحد دعوت می‌کند. همچنین می‌توان سیره عملی بزرگان دین مبیین اسلام را مصداق دیگری از تلاش در جهت وحدت دینی به شمار آورد. برای نمونه، نبی مکرم اسلام (ص) در این مورد می‌فرماید: «لا تدخلوا الجنة حتی تؤمنوا و لا تؤمنون حتی تحابوا، أولا أدلکم علی شیء إذا فعلتموه تحاببتم أفشوا السلام بینکم» (عاملی، ۱۴۲۳: ۱۶). و یا آن حضرت در باب لزوم اخوت و برادری در میان مسلمانان می‌فرماید: «من أراد الله به خیراً رزقه خلیلاً صالحاً إن نسی ذکراً أو ذکر اعانه و مثل الاخوان إذا التقیا مثل الیدین تغسل احدهما الأخری» (نقل از: قاسمی، ۱۴۱۵: ۱۲۶). مولای متقیان، حضرت علی (ع)، نیز، در خطبه سوم نهج البلاغه در باب غصب خلافت ایشان و دلایل سکوت آن حضرت می‌فرماید: «أما و الله لقد تقمصها فلان و إنه لیعلم أن محلی منها محل القطب من الریحی ... فرأیت أن الصبر علی هاتا أخرجی فصبرت و فی العین قذی و فی الخلق شجاً أری ترائی نهبا». او همچنین در خطبه دیگری تفرقه و نفاق میان مسلمانان را نتیجه وسوس شیطانی دانسته و مؤمنان را از افتادن در این دام برحذر می‌دارند: «إن الشیطان یسنی لکم طرقه و یرید أن یحل دینکم عئدة عئدة و یعطیکم بالجماعه الفرقة و بالفرقة الفتنه فاصدقوا عن نزغاته و نفثاته و اقبلوا النصیحة ممن أهداها إلیکم و اعقلوها علی أنفسکم» (خطبه ۱۲۱). همچنین بیعت و مصالحه با نظام حاکم (نامه ۶۲)، مساعدت فکری و

^۱ برای نمونه آیاتی نظیر «تعاونوا»، «اصلاح ذات البین»، «تألیف قلوب»، «امه واحده»، «صبغه الله»، «اخوه» و ...

تصحیح اشتباهات حقوقی و قضایی خلفا، مشاوره و کارشناسی نظامی به خلفا، سیره وحدت گرایانه امام پس از بیعت با آن حضرت و در دوران خلافت را می‌توان نمونه‌های دیگری از تلاش‌های عملی آن حضرت در جهت وحدت امت اسلامی به شمار آورد. افزون بر این، می‌توان پذیرش صلح توسط امام حسن مجتبی (ع) را نرمش قهرمانانه ایشان به منظور حفظ نظام اسلامی و نشانه روحیه وحدت طلبی آن حضرت دانست. همچنین، سیره عملی سایر ائمه (علیهم السلام) گواه بر این مدعا است که آنان نه تنها مخالفان اعتقادی خود را خارج از مسلمانی ندانسته، بلکه در راه هدایت و راهنمایی و تقویت اتحاد جامعه اسلامی از هیچ کوششی فروگذار نمی‌کردند.^۱

چنانکه اشاره شد، وحدت امت اسلامی از همان آغاز پیدایش اسلام یکی از دغدغه‌های مهم نبی مکرم اسلام و ائمه معصومین علیهم السلام و نیز علما و بزرگان دین بوده است. از این رو با وقوع انقلاب اسلامی ایران به رهبری امام خمینی (ره)، این مسأله به طور ویژه مورد توجه ایشان قرار گرفته و اقدامات بسیار خوبی نیز در جهت تحقق آن به عمل آمد. البته وحدتی که ایشان از آن دم می‌زدند، وحدت مذهبی یا حصر مذاهب اربعه اهل سنت و شیعی در یک مذهب نبود؛ بلکه منظور ایشان وحدت معقول و واقعی و قرار گرفتن آنان در صف واحد در مقابل دشمن مشترک بود. ایشان در سخنرانی آذرماه سال ۱۳۶۴ که به مناسبت میلاد با سعادت حضرت محمد (ص) و امام جعفر صادق (ع) و همچنین هفته وحدت برگزار شده بود، در این زمینه می‌گویند: «وحدتی که قرآن کریم به ما دستور داده است برای یک سال و ده سال و صد سال نیست، بلکه برای سرتاسر عالم است در سرتاسر تاریخ و ما نیازمندیم که عملاً وحدت را محقق کنیم» (صحیفه نور/ج ۱۹). واضح است که چنین وحدتی، زمانی حاصل می‌شود که مسلمانان به تاسی از قرآن کریم ایثار و از خودگذشتگی را سرلوحه کارهای خود قرار دهند؛ و یوئرون علی انفسهم و لو کان بهم خصاصه (حشر/۹). لذا طرح راهبردی حضرت امام برای برقراری وحدت سیاسی جهان اسلام به ترتیب عبارت بودند از: ایجاد بستر و شرایط مناسب تحقق وحدت؛ فعال شدن نخبگان سیاسی - مذهبی به عنوان مجریان وحدت؛

---

^۱ جهت مزید اطلاع ر. ک: علی آقا نوری، امامان شیعه و وحدت اسلامی، انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب، ۱۳۸۷.

حسن مهرنیا (۴۱)

به کارگیری ابزار لازم در این زمینه؛ و نهایتاً تشکیل دولت بزرگ اسلامی. پر واضح است که انجام چنین کاری نیازمند راهبردهای عقیدتی- فرهنگی و سیاسی- علمی است و نمی‌توان با شعار بدان دست یافت.

۸. نتیجه‌گیری

با توجه به آنچه در مباحث گذشته بیان شد می‌توانیم در مجموع راهکارهای عملی وحدت جوامع اسلامی را اینگونه خلاصه نماییم:

۱) تحقق تمدن نوین اسلامی، از وعده‌های حتمی و اجتناب‌ناپذیر خداوند متعال است و گریز و گزیری از آن نیست. چنان که می‌توان وقوع انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ را اولین نشانه و مقدمه شکل‌گیری چنین تمدن عظیمی قلمداد کرد.

۲) به رغم اینکه تحقق چنین امری از وعده‌های راستین الهی است؛ دولتمردان ایران اسلامی و همه آزادگان و مسلمانان عالم باید در این راستا تلاش جدی نموده و از اختلاف افکنی و نزاع و مجادله میان مسلمانان اکیداً ممانعت به عمل آورند؛ چرا که این کار جز بدنامی و از دست رفتن عرض و آبروی مسلمانان ثمری در بر ندارد: «وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ» (انفال / ۴۶).

۳) در تشکیل تمدن نوین اسلامی نباید صرفاً به شعار و نظورورزی بسنده نمود، بلکه تحقق چنین امری نیازمند اقدامات عملی فراگیر، همه‌جانبه و به دور از هرگونه تعصبات قومی و مذهبی است.

۴) در پیمودن این راه باید پیوسته توطئه‌ها و نیرنگ‌های دشمنان قسم خورده اسلام را رصد نموده و مسلمانان با هوشیاری و بصیرت کامل سعی کنند همدلانه و با شجاعت هرچه تمامتر در مقابل آنها ایستادگی نموده و اجازه ورود تفرقه افکنان به صفوف مسلمین را ندهند.

۵) مسلمانان باید پیوسته به مؤلفه‌های شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی و عوامل تأثیرگذار بر وحدت امت اسلامی توجه داشته و با روحیه مجاهدت دائم و همگانی و تلاش و کار و ابتکار، امید به فضل الهی و استمداد از او، ترسیم هدف بلند مدت، صبر و مقاومت، بهره‌مندی از همه ظرفیت‌های مادی و معنوی خود، پرهیز از تحجر و ارتجاع، گسترش اخلاق انسانی، نگاه اجتهادی و عالمانه به عرصه‌های گوناگون دانش بشری تا زمان کسب مرجعیت علمی و فناوری در جهان، پرهیز از سبک و مدل زندگی غربی، پاسداری از بنیان‌های تاریخی و فرهنگ و زبان خود، و با معنویت و خودسازی، خود را

مهیبای این وظیفه خطیر الهی نموده و در این راه از جان و مال خویش دریغ نورزند. چرا که تنها در این صورت است که می‌توان وعده راستین الهی را محقق نموده و به صلح و اُستی و اتحاد در میان مسلمانان جهان دست یافت.

منابع

- یعقوب، احمد حسین (۱۳۸۴)، اهل بیت محور وحدت، ترجمه عباس جلالی، بوستان کتاب.
- خسروی، محمدعلی (۱۳۸۷)، آرمانشهر وحدت، مؤسسه چاپ و نشر عروج.
- ابوزهره، محمد (بیتا)، الوحده الاسلامیه، دار الرائد العربی، بیروت لبنان.
- امام خمینی، روح الله (۱۳۶۹)، صحیفه نور، جلد ۱۹.
- آقائوری، علی (۱۳۸۷)، امامان شیعه و وحدت اسلامی، انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب.
- قاضی‌زاده، کاظم (۱۳۷۷)، اندیشه‌های فقهی سیاسی امام خمینی، مرکز تحقیقات استراتژیک ریاست جمهوری.
- یعقوب، احمد حسین (۱۳۸۴)، اهل بیت محور وحدت، ترجمه عباس جلالی، بوستان کتاب.
- حسینی، سید جمال‌الدین (۱۳۸۴)، پایه گذار نهضت اسلامی، واثقی، صدر، تهران، شرکت سهامی انتشارات.
- بی‌آزار شیرازی، عبدالکریم (۱۳۸۵)، شیخ محمود شلتوت طلایه‌دار تقریب در عقاید، تفسیر، حدیث، فقه مقارن و همبستگی مذاهب اسلامی، مجمع تقریب مذاهب اسلامی.
- وطن دوست، رضا (۱۳۸۸)، وحدت و همگرایی در اندیشه اسلامی، دانشگاه علوم اسلامی رضوی.